

”Sanning, vad är det?”

Jörgen Herlofson träffar Jonna Bornemark

Jag har länge velat ha ett samtal på tu man hand med Jonna Bornemark. Men varför har jag varit så trög med att kontakta henne? Kan det bero på att jag känt mig rädd för att inte hänga med i svängarna? Självt har jag mycket att lära inom filosofin, och ju mer jag läser, desto mer komplicerat blir det.

Uppmärksamheten kring Jonna har exploderat efter att boken ”Det omätbaras renässans, en uppgörelse med pedanternas världsherravälde” kom ut 2018. Uppföljaren ”Horisonten finns alltid kvar” kom ut 2020 och befäste hennes position som kultur- och samhällskritiker.

Vi träffas hemma i radhuset där Jonna bor med barn, partner, hund och ett par tamrättor. Funktionell oordning råder. Jag gillar det, jag är likadan. Jag känner mig genast mer avspänd.

Jag föreställer mig att hon borde ha dragit på sig kraftig ovilja för sin tuffa kritik av den förhärskande kunskapssynen inom Organisationsverige. Men negativ kritik har så gott som helt uteblivit.

Jag blir verkligen förvånad.

Jonna själv menar att hennes sågning av Organisationssveriges fixering vid mätande, manualstyrning och detaljerat dokumenterande av allt som görs egentligen är okontroversiell. Ingen försvarar längre New Public Management. Däremot så råder det oenighet om värdet av den underliggande kunskapsfilosofin. När man talar om vårdkvalitet återkommer ordet ”evidens” hela tiden.

Vårdutövanandet ska vara evidensbaserat.

Evidensbegreppet får bli utgångspunkten för vårt samtal.

Vetenskap, beprövad erfarenhet och evidensbaserade fördomar

JH: Inom vården förväntas vi arbeta utifrån vetenskap och beprövad erfarenhet. Men vad som är tillförlitlig kunskap definieras så gott som genomgående utifrån den naturvetenskapliga kunskapssynen. När det inte finns forskningsbaserad evidens för en uppfattning så betraktas det gärna som fria fantasier, flum och subjektivt tyckande. Beprövad erfarenhet räknas inte som någon meningsfull kunskap. Det här är problematiskt menar jag.

JB: Som evidensbegreppet generellt sett används inom läkarvetenskapen handlar det om att finna enkla, linjära samband. Man vill komma bort från komplexiteten. Den naturvetenskapliga forskningsmetodikerna är i grunden gjord för laboratoriet där man ska kunna isolera orsak och verkan. Leder A till B eller leder det till C?

Det här är ju en viktig vetenskapsmetodik. Bra för sina syften. Men hur bra är den för att hjälpa oss att förstå det komplexa? Fungerar det fullt ut inom psykiatrin?

Du sitter med en patient. Vad händer om du bara tar hänsyn till en specifik orsak-verkanmekanism eftersom det finns randomiserade, kontrollerade studier som belägger det, eller till och med någon metastudie?

Där har jag velat provocera genom att tala om evidensbaserade fördomar, men ingen har nappat på den provokationen. Om du i just den här situationen med just den här patienten bara utgår från det enkla orsak-verkansambandet, då gör du dig blind för allt det andra som pågår i patientens värld, och då agerar du utifrån en evidensbaserad fördom. Du ser bara *en* aspekt när verkligheten är komplex, och då gör du dig dummare än du är.

Jonna förnekar förstås inte att tankesättet ibland ändå passar bra. Det finns sjukdomsförlopp och tillfällen i livet då det enkla, linjära perspektivet funkar. Men det finns också tillfällen då det fungerar väldigt dåligt. Där det just är i komplexiteten som problemen finns.

Jag låter idén om evidensbaserade fördomar sjunka in under en kort stunds tystnad. Kommer att tänka på att det ibland sägs att vi i kliniken inte får tillämpa behandlingsmetodik som saknar forskningsevidens. Men hur rimmar det med personcentreringens fokus på individen? Forskningsevidensen handlar om statistiska sannolikheter på gruppnivå, inte om sanningar om individer. Individer är olika.

En annan tanke svischar förbi. Det sägs att Edmund Husserl, fenomenologins förgrundsgestalt, inte förkastade de empiriska vetenskaperna men menade att allt vetenskapande föregås av den mänskliga erfarenheten. Därför bör också all kunskapsutforskning börja i själva förståelsen av hur människans medvetande och varande fungerar. Först erfarenheten, sen hypoteserna. Inte tvärtom, tänker jag.

Plötsligt ser jag det så klart som aldrig förr. Det stora avståndet mellan synsätten. Människan som ett komplext, interaktivt system eller som uppbyggd av olika separata delkomponenter. Särskilt känsligt vid psykiska problem. Upplevelsen av personlig identitet kommer i fokus.

Jonna bryter tystnaden.

JB: Nu kommer jag bli lite mångordig. Plats för en miniföreläsning. Jag vill vara tydlig med hur jag grundar mina resonemang och tänker använda mig av tre av de kunskapsformer som Aristoteles beskrev: episteme, techne och fronesis.

Episteme är den säkra kunskapen. Den vetenskapligt belagda. Det som är sant alltid och överallt som Aristoteles uttrycker det. Det är sanningar som vi alla kan instämma i. Den kunskapen har väldigt hög status.

Techne är en form av praktisk kunskap. Det är kunskaper vi använder för att nå ett visst mål, för att producera någonting. Instruktionsböcker och manualer hör till det här kunskapsområdet. Alla kan följa en bruksanvisning, men det krävs också ett uppövat handlag för att det ska bli bra.

Den *fronetiska* kunskapen är situationsbaserad kunskap. Hur kan jag i just den här situationen med just den här individen handla på ett klokt sätt? Det kan också kallas för omdömeskunskap. I en viss handlingssituation kan det alltid finnas fler komponenter än de jag känner till och ändå måste jag handla. Jag måste välja. Den fronetiska kunskapen kan i sin tur beskrivas utifrån sex beståndsdelar.

Den första är känsligheten inför det att jag faktiskt inte vet allt. Att relatera till att jag inte vet allt. Att det alltid kan finnas mer.

Den andra är sinnligheten, förmågan att nyttja sinnen – smak, lukt, syn, hörsel, känsel.

Den tredje handlar om känslor, ett anande, jag känner av någonting, jag uppfattar stämningar. Detta att få en känsla av någonting innehåller en massa information. Men känslorna är inte där för att jag genast ska agera, utan som något som jag kan titta på och som hjälper mig att finna en färdriktning.

Den fjärde är erfarenheten. Vi kan med åren bli allt skickligare. Vi kan bredda vår handlingsrepertoar. Men vi kan också tråkigt nog stagnera i inskränkande vanor.

De sista två delarna berör relationen till *episteme* respektive *techne*.

Den femte beståndsdelan i *fronesis* är förmågan att ta till sig av vetenskapen. Där finns kunskaper som omdömet behöver ha tillgång till för att vi ska kunna handla.

Den sjätte beståndsdelan är förmågan att använda sig av manualkunskapen. Där finns samlade erfarenheter av tillvägagångssätt som vi kan stödja oss på.

Idag är den dominerande uppfattningen att sann kunskap enbart består i epistemisk kunskap. Den epistemiska kunskapen omsätts i *techne*, det vill säga bruksanvisningar. I båda fallen rör det sig om generella kunskaper. Den fronetiska kunskapen handlar emellertid om individer och deras agerande i specifika situationer vid specifika tidpunkter. Det uppfattas idag mest som något subjektivt utan reellt värde. Aristoteles skulle inte bli glad om han hörde det.

Vi missförstår den fronetiska kunskapen, omdömeskunskapen, om vi bara tror att det handlar om enskilda individer som gör lite som de vill. Vi behöver professionella rum. Där finns till exempel en spänning mellan tradition och nytänkande. Det viktiga är erfarenhetsutbytet, det etiska samtalet inom det professionella rummet.

Här känner jag mig djupt enig. Vart har omdömesutvecklingen tagit vägen i dagens psykiatri? Försöker man eliminera betydelsen av det goda professionella omdömet genom att införa alltför riktlinjer och manualer? Den som vill bli en duktig violinist behöver spela på sitt instrument. Det räcker inte att sitta och läsa noter i bästa fåtöljen. Kan man utveckla sitt goda omdöme som professionell person i vårdrken genom att troget följa checklistor och manualer? Jag undrar hur den naturvetenskapliga sanningen om människan förhåller sig till sanningen om var och en av oss som upplevande subjekt?

JB: Du är inne på min grundtes – att det finns betydande problem med den nutida övertron på ett rationalistiskt, strikt naturvetenskapsinfluerat sanningsbegrepp. Den epistemiska sanningen regerar, tyvärr.

Den rationalistiska vetenskapen strävar efter att vi ska vara överens om de grundläggande definitionerna. Det är själva fundamentet i de mätande vetenskaperna. Vi måste vara överens om begreppen så att vi inte blandar äpplen med päron. Det man då ignorerar är hela processen, verbaliseringens process, det här att forma orden, att börja få syn på någonting.

JH: När vi formar orden tänker jag att vi övergår från det konkreta till det abstrakta. Våra sinnen bygger upp vår verklighet, men objektivt sett finns det inga färger om inget öga betraktar det reflekterade ljuset. Då finns bara den där kombinationen av våg- och partikelrörelse som vi kallar ljus. Men du studsade lite när jag sa att man går över till abstraktion när man verbaliserar.

JB: Jag är inte så säker på det.

Jonna ser skeptisk ut och jag börjar ana att jag har fått det här rejält om bakfoten...

Minimat, det abstrakta och det konkreta

JB: För mig så är det konkreta minimat. En konkret situation, ett givet ögonblick, en specifik individ. Hos Cusanus, den renässansfilosof som jag berättat utförligt om i boken "Det omätbaras renässans", är minimat framför allt den unika situationen eller, om du så vill, individen som inte kan fångas helt i generella termer.

För mig är abstraktioner generaliseringar. Det är det som uppstår när vi drar ihop en lång rad av konkreta situationer och gör något generellt av dem. Så gör vi hela tiden när vi hamnar i konkreta situationer. Vi agerar för det mesta utifrån dessa abstraktioner, men ibland så drabbar villrådigheten oss. Shit, vad ska jag göra nu? Även om varje situation egentligen är unik, så kan vi oftast bara rulla på. Det vi vanligen brukar göra funkar för det mesta.

Just i mellanmännsliga yrken är det helt centralt att fånga minimat. Här finns en sanning som är mycket mer komplex, en sanning som inte bara handlar om färdigdefinierade begrepp och generaliseringar.

JH: Vänta ett ögonblick, kanske förstår jag. Vet inte riktigt, men jag tror mig ana vartåt du vill komma. Den sorts sanning du talar om är inte en färdigstöpt sanning. Kan man säga att du tänker dig en sanningsprocess i kontinuerlig rörelse snarare än en slags serie av sanningar i påståendeform, typ stillbilder?

JB: Ja kanske det. Framför allt är det just en känslighet inför att något angår dig. Du undrar vad det är som egentligen händer, vad som är viktigt på allvar. Här använder flera filosofer begreppet *aletheia*, en urgammal term som fanns i bruk redan hos de gamla grekerna. Det betyder oförborgadhet, någonting träder plötsligt fram.

Här tar det stopp igen för mig. Jag känner att det är dags för en paus. Medan Jonna kokar upp tévatten googlar jag och hittar följande:

Aletheia var i grekisk mytologi en personifikation av sanningen, framställd som kvinna och dyrkad som gudinna och dotter till Zeus. Inom romersk mytologi dyrkades hon under namnet Veritas.

JB: Det är framför allt Heidegger som har utvecklat begreppet. Heidegger är knepig även om han har otroligt mycket att bidra med. Men även Cusanus relaterar till *aletheia*. Hos Cusanus är hela poängen att vi står i relation till att vi inte vet. Och om vi inte vet så kan också något träda fram. Det är det som *aletheia* handlar om.

Om jag tycker mig veta behöver jag inte fortsätta att relatera eller undersöka. All empati, allt lyssnande förutsätter att jag inte vet. Och att jag accepterar att jag inte vet.

JH: Det där är oerhört viktigt sett ur mitt perspektiv. Vilken bäring har inte det här på det professionella samtalet, där man ska möta en annan människa, och där varje ögonblick spelar någon slags roll för om samtalet ska upplevas meningsfullt eller inte. Patientens känsla av meningsfullhet är kanske den viktigaste framgångsfaktorn vid kliniska kontakter av alla slag.

I samma ögonblick som jag avslutar meningen märker jag att jag tappar tråden. Det som i stället fångar min uppmärksamhet är Jonnas ord att ”all empati, allt lyssnande förutsätter att jag inte vet. Och att jag accepterar att jag inte vet”. Det är så paradoxalt, det känns bakvänt och på tvärs mot det jag bara tagit för självklart. Jag har ju snarare upplevt mitt empatiska lyssnande som ett flöde av information om den andre riktat till mig och haft uppmärksamheten på mitt eget växande vetande.

Det får mig att tänka på att det här kan ha något att göra med vad Jonna lägger in i begreppet ”horisonten”. Där har jag för övrigt hängt upp mig på en sak. Jag har tänkt mig horisonten som en bortre bildlik gräns för mitt vetande. Jag kan inte se bortom horisonten, men genom att förflytta mig och utforska det jag tidigare inte kunde se, flyttar sig också horisonten. Fast den finns ändå alltid kvar, som jag tänker, i egenskapen att vara en gräns mot det jag inte vet.

Jonna talar ofta om horisonter av icke-vetande. Då blir det för mig som om jag befann mig i icke-vetandet och blickar mot horisonten som utgör en gräns mot vetandet. Men jag befinner mig ju i vetandet och blickar mot horisonten som är gränsen mot icke-vetandet. Förklara, snälla Jonna.

Horisonten finns alltid kvar

JB: Horisonter av icke-vetande betyder att det finns en horisont. Är det nånting jag vet om horisonter så är det att de förflyttar sig när jag förflyttar mig. Horisonten är inte det jag ser utan horisonten är *medvetandet om* att jag inte ser.

JH: Nja, jorå, jorå. Jag är nog väldigt konkret. Står jag på klipporna vid kusten så är horisonten den bortre gränsen för mitt synfält. Men jag vet också att om jag förflyttar mig, ger mig ut i en båt, kommer horisonten att förflytta sig. Horisonten finns kvar, fast längre bort och omfamnar annat av det jag vet.

JB: Just det. Gränsen inkluderar, det är det jag försöker betona i horisontbegreppet. Horisonten är en vetskap om att det finns mer som jag inte ser. Horisonten *inkluderar* icke-vetandet, vetskapen om att det finns mer som jag inte vet.

JH: Horisonten till icke-vetandet skulle jag säga då.

JB: Nej, för jag tänker att själva horisonten *inkluderar* icke-vetandet. Horisonten *är* att det händer mer därbortom som jag inte vet. Det är precis på samma sätt när man ser en annan människa. Det som jag befinner mig i när jag ser att du är en levande varelse är att *jag ser att jag inte ser*. Att acceptera att du är en levande människa innebär att acceptera att du har känslor, tankar, förnimmelser som jag inte har tillgång till. Och jag använder horisontbegreppet på samma sätt. Det jag

ser när jag ser horisonten är att jag inte ser. På samma sätt som när jag ser en människa. Det är också konkret. Glöm inte att det konkreta för mig är minimat medan abstraktionen är generaliseringar.

JH: Jag tror jag förstår. Horisonten visar mig på mitt icke-vetande, om jag ska vara lite utförligare. Det förvirrade mig litegrann, jag blev så konkret. Haha.

JB: För mig så bär horisonten på mitt icke-vetande. Icke-vetandet är inte bortanför. Horisonten *är* icke-vetandet. Det är erfarenheten av att jag inte vet.

JH: Det är ju en abstraktion tänker jag. (Jag ger mig inte, även om jag verkar lite trögtänkt.)

JB: Nej för mig är det konkret. Jag menar att icke-vetandet inkluderas i synintrycket. Precis som mitt synintryck av dig inkluderar att jag inte vet. Annars skulle jag inte uppfatta dig som levande. Jag skulle inte uppfatta horisonten som en horisont ifall den inte inkluderade att det fanns ett icke-vetande. Då vore det inte en horisont, då vore det en mur!

JH: Man kunde ju invända att det är många som uppfattar det som att när horisonten flyttar sig så är det fortfarande vårt vetande det handlar om.

JB: Men då har man inte tematiserat icke-vetandets roll.

JH: Det är ju sant. Vi relaterar inte särskilt bra till icke-vetandet nuförtiden. Det här är onekligen väldigt relevant i samtalssituationen. Om jag fullt ut förstår att jag faktiskt aldrig fullt ut kan förstå, känna och veta vad som utspelar sig inom en annan person, så betyder det något. En aspekt av dialogen är att den syftar till att skapa en upplevelse av mening, en personlig sanning, en slags sanning som då är det djupt meningsfulla.

JB: Jamen verkligen. Vi tar ett varv till med det här med mening och sanning. Mening måste framträda som något sant i någon aspekt. Läser jag ett fiktivt verk, en roman eller något, så kan det vara meningsfullt för mig. Det kanske inte är sant i faktisk mening, men det kommunicerar ändå någon slags sanning om hur människor fungerar eller vad det nu kan vara. Det är något som berör mig.

JH: Jag brukar tala om resonans. En sorts sanning som väcker en genklang inom mig.

JB: Ja något som skapar resonans i mig. Det är ett slags sanningskeende.

”Sanningsskeende” var ett nytt ord för mig. Jag blir nyfiken och associerar till begreppet ”insikt”. Man ser plötsligt något ganska välbekant i ett helt nytt ljus, det förvandlas på ett ögonblick till något väldigt betydelsefullt.

Jag beskriver i korta ordalag hur det gick till när en kvinna som jag haft som patient kom till insikt om vad det är som driver på hennes oförklarliga och funktionsbegränsande rädsla för att göra fel. Efter några samtal började jag ana att hon undvek något i sin berättelse. Det hade alltid varit lätt för henne att vara duktig, skötsam och gladlynt i skolan, men när jag frågade vad hon tror skulle ha inträffat ifall hon inte varit så exemplarisk, förstod hon plötsligt. Hon hade ständigt varit rädd för att missköta sig, eftersom det förstås skulle komma att anmälas till socialtjänsten, varpå de skulle upptäcka vilka missförhållanden hon faktiskt levde under i hemmet. Det fick inte ske.

Rädslan att göra fel fanns kvar men dold till och med för henne själv eftersom hon varit begåvad nog att undvika misstag intill den dagen då hon skulle påbörja sitt yrkesarbete inom ett mycket ansvarskrävande område.

Jonna knyter an till berättelsen. Hon förklarar att det jag gör kan jag bara göra för att jag inte vet. Jag anar någonting, börjar pröva mig fram med ordens hjälp. Orden kan börja peka på någonting, mot mönster som tonar fram som igenkännbara. Patienten bekräftar det meningsfulla, och den sanning jag fångat upp visar sig allt tydligare för oss bägge. Vi närmar oss mer och mer ett gemensamt språk för hennes erfarenhet.

JB: Det jag är ute efter är att det finns sanningar som vi anar. Du fångade upp någonting som hon kände igen och som hjälpte henne att se – ”jamen det är ju så det är”. Men den sanningen bor inte i begreppen. Det är inte begreppen som stämmer överens på det här korrespondensteoretiska sättet. Det är ingen epistemisk sanning, men det är en sanning som är livsviktig. Det handlar om vad det innebär att vara människa.

Begreppet sanning har liksom kommit att betyda den enkla korrespondensteoretiska sanningen. Men ordet sanning bär på för mycket för att reduceras till det menar jag. Då kan man nyansera det genom att också prata om sanningsskeenden.

Sanningsskeenden

Jonna berättar att Cusanus en gång skickade en tavla, en ikon där Jesus var avbildad, till några munkar. En sån där bild där det ser ut som om blicken följer en oavsett var man befinner sig i rummet.

JB: Jesus står ju för sanningen i det här sammanhanget. Det är något speciellt med det där att bilden liksom tittar tillbaka på oss. Det finns någonting i det som har

med sanningsbegreppet att göra, något som hänger ihop med meningsskapande, det är en speciell erfarenhet, nånting händer med oss.

Jag tänker på kvinnan du berättade om, och när hon plötsligt får syn på ett samband. Den där öppningen, det är det jag tycker är intressant. Det började med att du fick en känsla av att något var dolt, du anade något. Genom att verbalisera bjöd du in din patient att tillsammans med dig rikta blicken mot en horisont av icke-vetande.

I hennes aha-ögonblick var det som om verkligheten såg tillbaka på henne, ungefär som Jesus på bilden. Sanningsskeendet är inte bara jag som ser någonting, utan det kommer ett svar, en bekräftelse. Jag förstår om det här låter väldigt abstrakt. Verkligheten ser tillbaka på mig. Den där starka känslan, insikten, aha-upplevelsen. Ibland talar man om att det öppnas en glänta.

JH: Det är bland annat sådana sanningsögonblick man söker sig fram till i psykoterapi. Man vill att polletten ska trilla ner. Jag kommer att tänka på Carl Rogers, mannen bakom den personcentrerade terapin. Han menade att det som alla hans klienter innerst inne önskade var att få kontakt med sitt genuina själv, svaren på frågan "vem är jag". Det blir många svar, tänker jag.

Insikten som kom till min patient handlade om hennes självbild. Hon kunde se att det fanns en rädd tjej kvar i henne. Det visste hon egentligen, men eftersom hon kände sig trygg i sin nuvarande tillvaro kunde hon inte göra någon meningsfull koppling. Hon hade ju inget att vara rädd för tänkte hon.

JB: Det där är jätteviktigt, det du precis nu sa. Det där visste hon ju om, och hon hade kanske till och med sagt det tidigare. Det som karakteriserar en insikt är att även om jag sagt det förut så förstår jag det plötsligt. Sanningen är ett skeende. Det är ett sanningsskeende, inte ett yttre faktum.

JH: Ögonblick av insikt. Men om man använder sanningsbegreppet såhär får man nog förbereda sig på kommentarer av typen "så du menar att var och en har sin egen sanning". Ja i viss mening är det så. Min egen livsväg är min egen sanning.

JB: Problemet med att säga att var och en har sin egen sanning är att man då utgår från en atomistisk jagsyn. Det vi pratar om i psykoterapi är sanningen om mig. Det är ju inte så att du kan ha en sanning om mig och jag kan ha en fullständigt annan sanning om mig.

I sanningsskeendena är det inte så att var och en kan tycka lite vadsomhelst. Det är inte ett sanningsskeende. Vi kan ha upplevelsen gemensamt och det kan vara en djupt personlig insikt. Det betyder inte att jag tycker den där koppen är grön och du tycker den är blå. Det är inte det som är poängen. Det handlar inte om olika

uppfattningar om fakta i världen utan *det handlar om när världen träder fram för oss*.

Anledningen till att jag vill slåss för rätten till begrepp som rationalitet, kunskap och sanning är att de där orden bär på så fruktansvärt mycket makt. Om vi i en humanistisk tradition avsäger oss de begreppen och säger att det vi ägnar oss åt, det är inte rationalitet, det är inte kunskap eller sanning utan det är något annat och så använder vi andra begrepp för det, ja då lämnar vi ju walkover. Då säger man att det trots allt är naturvetenskapens rationalitet, kunskap och sanning som är det viktiga och det är där vi ska lägga pengarna. Så kan humanisterna flumma runt med sina begrepp. Jag vill inte att det ska vara så. Därför tycker jag att de här orden är värda att slåss för.

Ett relationellt perspektiv på meningsskapandet

Jonnas vovve sträcker på sig bredvid mig i soffan. Han uppskattar besök och den uppmärksamhet han kan få av besökaren. Jag lägger märke till en viss anspänning hos mig själv när jag klappar honom. Är lite på min vakt. Läser av honom. Får jag ett uppenbart gillande gensvar från honom, en bekräftande glimt av samförstånd, då har vi kontakt. Då slappnar jag av.

Jag kommer att tänka på när jag var på en psykiatrikongress i San Diego och hamnade på ett seminarium om healing enligt Navajofolkets tradition. Jag hade alla mina fördomar tillgängliga i medvetandet, och jag föreställde mig att vi skulle få se någon film där en healer stoppar ner händerna i magen på en vaken patient och plockar upp en massa inälvor som han därefter glatt visar upp. Sen stänger magen igen sig av sig själv och patienten är frisk. Men där bedrog jag mig gruvligen.

Den berättelse vi fick ta del av handlade om hur läkandet går ut på att vägleda den psykiskt sjuka patienten att steg för steg återknyta kontakten med livet. Grundtanken är att psykisk sjukdom innebär att personen blivit avskuren från tillvaron, tappat fotfästet och hamnat i övergivenhet och isolering. Till och med avskuren från kontakten med sig själv och den faktiska verkligheten. Deras synsätt handlar om hur vi har det i våra relationer till sinnenas verklighet, till oss själva och vår historia, till våra närstående, till våra vänner, till vårt arbete och till samhället och den kultur vi är en del av. Vi lever i relation till världen och också till oss själva.

JB: Du beskriver hur healern försöker hjälpa den sjuka personen att hitta hem igen. Det handlar inte om ord som stämmer överens med en yttre verklighet, för det kan man ju ha i parti och minut. Utan att det blir på riktigt. När någonting plötsligt blir på riktigt har både med sanningen och meningsskapandet att göra. Meningsskapandet sker där i just det ögonblicket.

Alltså jag har svårt att förstå hur terapi kan vara något annat än relationellt. Det som blir ett problem är när man gör erfarenhet och subjektivitet till något som hör till ett isolerat psyke. Något som sitter inne i någons hjärna. Det är en människosyn som det inte finns någon anledning att köpa.

Människor blir till i samspel med varandra. Det är en kontinuerlig process som möjliggör en känsla av tillhörighet, att vara en del av någon slags helhet. Det är världen som förlorar sin mening när vi begränsar oss till de enskilda individernas psyken.

Nu tänker jag "helhetssyn". Här vill jag ha en definition av helhetssyn. Söker på nätet och finner följande:

Holism (av grekiska holos, "hel", "odelad") är i allmän bemärkelse ett filosofiskt betraktelsesätt att helheten är större än summan av delarna och att ingenting kan beskrivas enskilt utan kontext. Motsatsen till holism är reduktionism, atomism och metodologisk eller vetenskapsteoretisk individualism.

JB: Just det, ingenting kan beskrivas enskilt utan kontext. Människans tillvaro i världen är relationell. Vi är inkastade utan egen förskyllan i tillvarons mångfald, och våra sanningserfarenheter blir förankringspunkter i den här oändliga rikedomen.

JH: Jag tror det var det som jag blev så påverkad av under seminariet med healern, betydelsen av alla förankringspunkterna, och inte bara de som hör till den egna familje- och livshistoriken, utan också kulturella förankringspunkter i det egna folkets historia. Ett kontextuellt livsperspektiv fullt ut med andra ord. Kontrasten mot vårt invanda individualistiska perspektiv kunde inte vara större.

JB: Det här har beröring med både den andra och den tredje beståndsdel i den fronetiska kunskapen; sinnligheten och känslorna och deras betydelse för vårt kunskapssökande och vårt sätt att relatera i tillvaron. Jag har problem när man gör om känslor till något strikt individuellt.

Jag tänker mycket mer på känslor som stämningar. Vi accepterar att stämningar finns i ett rum, det är något som finns där mellan oss. Vi kan tala om kulturen i en verksamhet som att det är något som "sitter i väggarna". Det här handlar om känslor. Vi har kanske inte ord för det, men vi anar någonting. Som jag sa tidigare så är känslorna för det mesta inte där för att jag genast ska agera. Det är något att rikta uppmärksamheten till, något som kan hjälpa mig att finna en färdriktning.

Jonna berättar att hon för något år sen talade mycket om stress och utmattning och gång efter gång hamnade i diskussion. Oftast med psykologer. Hon ville prata om

det som ett samhällsproblem. Personer som arbetar med psykoterapi brukade till en början hålla med om det, men sen skiftade de alltid över till det individuella. Kontexten försvann ur synfältet och all uppmärksamhet riktades till vad den enskilde individen kunde göra åt sin situation.

JB: Fine, de individuella perspektiven är viktiga men jag undrar allt mer om de inte täcker över något annat. Samhället behöver komma in i terapirummet och inte bara individerna. Vi behöver ha en samhällskritisk blick och terapeuter har mycket kunskap att bidra med, mycket mer än vad de gör. Vissa känslor är faktiskt kollektiva.

Kollektiva känslor

Spontant ser jag inte Jonnas poäng med att det vore viktigt att just terapeuter skulle bidra till samhällsdebatten. En och annan har väl försökt, tänker jag, men fått plats just som experter på individens psykologi. Nåväl, kanske det klarnar. Nu funderar jag på det där med kollektiva känslor. Jonna får gärna utveckla tanken.

JB: Till exempel flygskam är inte enbart en individuell känsla, det är en känsla som hör till en viss kultur. Eller ångesten kring miljöfrågor. Eller främlingsrädslan.

JH: Covidpaniken hör väl också dit.

JB: Absolut. Dessa känslor hör till en kulturell situation och många gånger också till en viss historia. Och om vi inte förstår och analyserar känslor som sprids och förankras kollektivt så hamnar vi snabbt i ett skuldbeläggande av individer. Jag tänker på när jag varit ute och talat om stressproblem, utmattning och sånt. Jag har egen erfarenhet av det. Jag som individ behöver leva på ett annat sätt, det är uppenbart, min kropp skriker, jag måste tänka och förstå mig själv på ett annat sätt.

Fine, kan vi sluta prata om det nu. Kan vi prata om vad det är för ett samhälle som skapar utmattning och leder till ökat antal sjukskrivningar. Att det blir en epidemi. Det är ett uppenbart samtidsfenomen. Kan vi prata om det och inte bara om vad jag behöver göra. Javisst kan vi det, det är jätteviktigt säger terapeuterna i publiken. Sen tar det bara tretti sekunder så är de tillbaka och säger att ”då är det viktigt att säga stopp”. De är tillbaka på en individnivå.

JH: Jag tror att det är där de upplever att de kan göra skillnad. Att ta plats i samhällsdiskussionen är svårt, där ryms bara några få kända namn.

JB: Jag menar att vi är dåliga på att för en stund stanna kvar i samhällsperspektivet utan att genast ge individer tips på vad de kan göra. Vad är problemet i samhället? Vi pratar om uppskruvat tempo och effektivitetshets. Vad

är diagnosen? Var finns kulturförståelsen? Var har det gått snett? Hur kan vi ändra oss?

JH: Jag kommer att tänka på det som hände under sektoriseringens tid här i Stockholmsområdet under 1980-talet. Det var då som Finnboda varv i Nacka lades ner och varvsarbetarna blev arbetslösa. Då klev Johan Cullberg med flera fram och erbjöd krisstöd åt arbetarna via sektorsmottagningarna varpå det tog hus i helsike i vänsterrörelsen. Skulle psykiatrin gå kapitalets ärenden och ta hand om arbetarna och hjälpa dem att acceptera sin situation? Kapitalistlakejer! Arbetarna skulle ju gå ut och demonstrera i stället för att sitta och gråta hos terapeuterna.

JB: Den kritiken kan jag känna igen idag mot mindfulness.

JH: Ja så är det ju. Hur svårt kan det vara att samtidigt, eller i någon lämplig tidsföljd, uppmärksamma två perspektiv som man försöker balansera mot varandra. Det är ju en poäng om arbetarna kommer i hygglig form så att de orkar ta upp kampen och demonstrera. Det behöver inte vara någon motsättning.

JB: Vi har släppt det där med att förstå kollektiv. Samtidigt är ju "big data" den stora grejen idag. Allt ska reduceras till objektiva fakta och då handlar det genast om det gemensamma. Men sen när vi talar om känslor, då är vi plötsligt bara i individperspektivet. Vi missförstår nånting i oss själva och i vad en kultur är. Hur vi rör oss som kollektiv i termer av det mätbara är något som många är extremt imponerade av, det betyder mycket för vissa vetenskaper och har hög status. Då blir det för mig en total obalans när vi uppfattar känslor enbart på en individuell nivå, när det i så hög grad är känslor som formar tidens kultur. Big data säger ingenting om känslor, om begär eller om begärens strukturer.

Navajofolkets healingtradition dyker återigen upp i medvetandet på mig. Om det är som Jonna säger att vi i vår kultur har ett förnuftsstyrt och rationellt förhållningssätt till samhället och kulturen, så slår det mig att healingprocessen i stället bygger på ett känslomässigt förhållningssätt till kulturen. Har jag missförstått Jonna och reagerat med det rationella förnuftet genom att genast omskriva frågeställningen i probleminriktade termer? Precis som alla de terapeuter som hon tyckt retirerat in i resonemang om individuell psykologi och individuella lösningsstrategier.

JB: Ta miljöfrågan till exempel. Min tanke är att den bärs upp av en kollektiv existentiell ångest. Vi har levt helt fel. Vi förstör ekosystemen. Det är en känsla som jag tror vi inte bara ska reducera till individer. De här kollektiva känslorna driver politiska rörelser. Det gör att somliga blir väldigt benägna att säga att det inte finns någon miljöförstörelse. De vill bli av med den här ångesten genom nån slags förnekelse som jag uppfattar det. Andra, miljöförkämparna, fångar upp ångesten och gör i stället om den till ilska. "Vi måste ju för fan göra något nu."

Det här säger något om kulturskeenden, om en kultur som försöker ta sig an en viss typ av situation. I det kulturskeendet kan olika individer agera på olika sätt, men ångesten är kulturell. Subjektet för den här ångesten är kulturen, inte individer.

Den kollektiva känslan är en mäktig kraft. Den är politiskt oerhört betydelsefull. Den skapar en sanning som vi måste förstå för att kunna välja väg, men det är inte någon epistemisk sanning. På samma sätt behöver samhället finnas med i terapirummet som en kollektiv känsla som patienten måste få möjlighet att relatera till. Utan den närvaron hamnar den enskilda patientens olika brister och tillkortakommanden alltför ensidigt i fokus.

Ska jag tolka Jonna som att hon kort och gott menar att förnuftet helt dominerar den kollektiva nivån i vår kultur, medan känslor reduceras till att enbart utgöra individuella komplikationer? Hur rimmar det här med vårt sanningssökande? Den epistemiska sanningen ligger så nära till hands. Den verkar så lätt att förstå och vi lever i en kultur där den värderas så högt.

Men känslor spelar en avgörande roll i den fronetiska kunskapen. Där finns en situationsbaserad och känslorelaterad sanning som inte minst har avgörande betydelse för att möten mellan människor ska bli meningsfulla. Hur ska man förstå den? Kan det vara så att sanningen om hur det är att leva som människa är individuell snarare än kollektiv? Kan det vara anledningen till att den naturvetenskapliga rationaliteten, som i sin metodik lutar så starkt åt anonymiserade gruppbaseade sanningar, brister i förmågan att inkludera subjektet? Jag gissar att förklaringen ligger i begreppet sanningsskeenden.

Känslors relation till sanningen

JB: Jag undrar ibland om vi har en tokig uppdelning mellan sinnesförmimmelser och känslor. Jag tänker att förmimmelser finns på olika nivåer och är kopplade till våra olika sinnesfunktioner. En känsla känns i kroppen, på det sättet är det ju en förmimelse, det är inte bara en tanke. Det är hela poängen, det är inte en tanke, det är något som känns.

Vi finns alltid i en stämning. Det är en Heideggeriansk grundtes att vi alltid befinner oss i någon stämning. Vi är aldrig neutrala. Fast vi uppfattar inte vardagsstämningarna. De bryter inte av mot något. Grundstämningen uppfattar vi som känslolös, det är bara när något bryter mot den som vi lägger märke till känslan.

Grundläggande i den fronetiska kunskapen är förmågan att skilja ut vad som är viktigt från det som är mindre viktigt eller helt oviktigt.

Här krävs en utveckling för att bilden ska klarna. I Jonnas bok ”Det omätbaras renässans” finns allra sist under avsnittet Ordförklaringar följande rader:

Universalistriden: En medeltida strid mellan nominalister och realister om ordens relation till verkligheten. Realisterna menade att orden bar på en essens, en universalia, som har en egen existens, en position som de ärvde från Platons idélära. Nominalisterna menade däremot att det inte finns några sådana universalia utan att människor godtyckligt konstruerat ordens innehåll. Cusanus intog en nyanserad position i denna strid där han menade att sådana universalia, eller *vadheter* som han kallar dem, finns oberoende av människan, men att dessa vadheter alltid är fler än vi kan fånga upp, och att de förändras och får av människor formade strikta gränser när de förs till ratiot med dess fasta definitioner.

JB: Det handlar om att ha en riktning, att ana möjligheten att få syn på något väsentligt. Och att uppfatta att någonting är viktigare än något annat kan vi inte göra utan hjälp av känsla. Här handlar det så mycket om att ha förmågan att vara närvarande i både känslor och förnimmelser. Det är därför jag tycker om att prata om begär. Är vi inte kopplade till våra begär så har vi ingen riktning. Sen är det en annan sak att vi inte utan vidare ska agera på varje känsla. Blir jag arg ska jag inte genast kliva fram och slå någon i huvudet. Jag måste se riktningen, bejaka den, ta en diskussion med mig själv. Hantera det. Det är där som meningsskapandet kan ske.

JH: För mig låter själva ordet ”begär” starkt och med en biton av något oanständigt, som man skulle sagt förr i tiden. Men det kan förstås också tolkas som en synonym till Freuds begrepp ”libido”, livsdriften, de uppbyggliga krafterna i vårt själsliv. Jag tänker att vi stundtals kan känna ett slags begär, i vid bemärkelse av ordet, som leder vår uppmärksamhet åt ett visst håll.

Om jag ska koppla det här till den dialog som utspelar sig under en terapisession, så förstår jag det som att min nyfikenhet som terapeut vägleder mig. Jag kan ana när jag och min patient är något väsentligt på spåret. Får patienten en aha-upplevelse förstår jag det inte bara genom orden, utan jag förnimmer det redan innan orden uttalas genom att stämningen förändras. Det här väcker känslor. Patientens aha-upplevelse ser jag som en sanningserfarenhet och själva sökandet efter det väsentliga som ett sanningskeende.

Men såhär går det alltför sällan till. Det är något i systemet som inte ger känslan dess rätta plats. Det är väl just det som både du och jag är ute efter.

JB: Men i forskningssammanhang är man så snabb med att fokusera bort från känslorna. Man strävar till och med efter att eliminera känslor. Vi kan ha känslor, men det tillhör privatlivet så att säga. Det betraktas som något subjektivt, något

som grumlar bilden. Forskningen måste ju vara objektiv. Naturvetenskapen bygger på ambitionen att skapa gemensamma definitioner, och man låter känslan stå för det motsatta, något som inte kan definieras annat än för individer i enskilda situationer.

Här uppstår en kort paus då jag vill ha mer té. Dessutom behöver jag samla tankarna. Varför kan inte känslor tilldelas gemensamma definitioner? Är det inte det som emotionsforskningen ägnar sig åt? Å andra sidan har det inte mycket med känslor som upplevelser att göra. Den avbildade världen i motsats till den levda världen, livsvärlden.

JB: Det jag i grund och botten är ute efter hör till sanningsbegreppet. Diskussionen om postsanning och alternativa fakta började när Trumps pressekreterare sa att det var fler på Trumps installation än på Obamas, och när hon blev överbevisad med hjälp av flygfoton, sa att det är deras alternativa sanning. Men i sådana faktasanningar spelar det ingen roll vad jag känner. Men det jag kallar sanningskeendet är något annat, där har känslan allt med saken att göra, men det pekar mot en annan sorts sanning än den korrespondensteoretiska. Problemet är när man blandar ihop dessa två. ”Alternativa sanningar” finns inte, när det gäller faktasanningar finns det sanning och lögn. Men det betyder inte att känslor aldrig har med sanning att göra. Utan känsla kan vi inte säga *vad* som är viktigt. Vi vet i så fall inte vad vi ska mäta eller verbalisera. Sanningskeenden kan vara individuella eller kollektiva, de har med subjektivitet att göra, men det betyder inte att de är godtyckliga.

Det börjar bli dags att sammanfatta. För mig blir det här till en beskrivning av två väsensskilda former av sanning. Den naturvetenskapliga epistememesanningen där sanningen är generell och oberoende av individer och den fenomenologiska fronesissanningen där individens personliga sanningskeenden skapar situationsbundna individuella eller kollektiva sanningar. Ännu en fråga dyker upp. Om den personliga sanningen är så unik hur går det då med våra möjligheter att förstå varandra fullt ut på djupet?

JB: Ibland kontrasterar man Martin Buber med Emmanuel Levinas. Buber fokuserar på den förståelse vi kan uppnå genom dialog. Levinas är mer intresserad av den radikala alteriteten. Det vill säga den andre som jag aldrig kan veta allt om. Han har ett större intresse för icke-vetande. Det finns en kritik som går ut på att det kan leda till att man ger upp, att man inte behöver anstränga sig för att förstå. Men Levinas har en poäng som Buber missar. Bubers perspektiv bär på en storstilad humanistisk välvilja som dessutom kan bli aningen paternalistisk. I den välvilligheten är den radikala alteriteten en befrielse, för den betyder att du har något helt annat och ska bevara respekten för det och inte omedelbart dra in den i den humanistiska välviljan.

JH: Det finns ett sug i den humanistiska visionen om förståelse, det här att gå upp i en annan människa fullt och helt. En slags symbioslängtan. Om man ser det som omöjligt, då är det som att existensen bara blir till en isande och skrämmande ensamhet.

JB: Men jag blir snarare glad av den känslan. Hur nära jag än kommer en annan människa så finns den radikala alteriteten kvar. Det är att horisonten finns kvar för mig. För mig betyder det rörelsefrihet. Lyckan ligger i att jag har en radikal alteritet också inför mig själv. Jag är inte fullt känd heller för mig själv. Jag vet aldrig mig själv fullt ut.

JH: Är det en trygghet i det, eller är det ångest?

JB: Att man inte ens känner sig själv, det kan säkert vara ångestväckande för en del, men för mig har det motsatt verkan. För mig gör det världen mer intressant och spännande.

Jag känner att jag vill sätta punkt för vårt samtal vid de orden. Vi har dessutom dragit några minuter över tiden. Jonnas vovve sträcker på sig och jag kliar honom på magen. Han viftar på svansen, fortfarande lika förtjust över uppmärksamheten.

Vovven ser säkert inte den radikala alteriteten som något större problem. Vilken avundsvärd varelse tänker jag plötsligt, men ändrar mig lika snabbt. Jonna och jag tar ett coronasäkert avsked. Sen följer hon mig till dörren. I dag är det fint väder, och jag kliver ut, ut i solskenet...

Tomas Tranströmer lägger pusslet åt mig...

Romanska bågar

Inne i den väldiga romanska kyrkan trängdes turisterna
i halvmörket.

Valv gapande bakom valv och ingen överblick.

Några ljuslågor fladdrade.

En ängel utan ansikte omfamnade mig
och viskade genom hela kroppen:

”Skäms inte för att du är människa, var stolt!

Inne i dig öppnar sig valv bakom valv oändligt.

Du blir aldrig färdig, och det är som det skall.”

Jag var blind av tårar

och föstes ut på den solsjudande piazzan

tillsammans med Mr och Mrs Jones, Herr Tanaka och

Signora Sabatini

och inne i dem alla öppnade sig valv bakom valv oändligt.

Jörgen Herlofson

Psykiater, leg psykoterapeut, handledare